

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDENÜFUS ALGISININ DEĞİŞİMİ VE NÜFUSU ARTTIRMA ÇABASINDA MÜFETTİŞLERİN ROLÜ

[*]İbrahim SERBESTOĞLU

ÖZ

Bu makale Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda değişen nüfus algısını ve nüfusu arttırmak için görevlendirilen müfettişlerin taşrada yaptığı faaliyetleri incelemektedir. Tarihsel süreçte hemen tüm toplumlar nüfus artışıyla ilgilenmiş, politikalar üretmiştir. Osmanlılar da klasik dönemde nüfusu asker ve vergi kaynağı olarak görmüş; fethedilen toprakları imar etmek için kullanmıştır. 19. yüzyıl Osmanlısında ise Avrupa'daki bürokratik devlet ve nüfus teorilerinin etkisiyle nüfus sayımları yapılmaya başlanmış, nüfus hizmetlerine dair teşkilat kurmuştur. Medeniyetin gereği olarak idrak edilmeye başlanan nüfus artışıyla ticaret, sanayi, tarım ve askerî alanlarda güçlü bir Osmanlı yaratılacağına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda nüfusun artışının doğal kaynağı olarak görülen evliliklerin önündeki en önemli engel olan masrafların azaltılması için taşra idaresi ve ileri gelenlerine emirler göndermiş, müfettişlerle ebeveynler ikna edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Nüfus, Evlilik, Müfettiş

* Yardımcı Doçent Doktor ,Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

The Change in the Perception of Population and The Role of The Inspectors in The Attempts to Increase The Population in the Ottoman Empire in the 19th Century

ABSTRACT

This article studies the activities of the inspectors in the country tasked to investigate the changing perception of population and to increase the population in the Ottoman Empire in the 19th century. Throughout history, nearly all the societies have been interested in the population increase and have developed policies, in the classical period, the ottomans regarded the population as the source of tax and troops and they used them in the reconstruction of the captured lands. In the 19th century the ottoman state, census began to be conducted due to the effects of the bureaucratic state and population theories and the organisations concerning the population services were established. With the increase of the population regarded as the development of the civilisation, a powerful ottoman creativeness was emphasized in the fields of trade, industry, agriculture and military. To this end, directions were given to the local authorities and the parents were convinced through the inspectors in order to curtail the expenditures which were the most important hindrance to the marriages regarded as the true reason behind the population increase.

Key Words: Ottoman Empire, Population, Marriage, Inspector

“Oğlum evleninceye,
kızım ölünceye kadar evladımdır!”

1. Giriş

Belirli bir zaman aralığında ve belirli bir bölgede yaşayan insanların miktarı olarak tanımlanan nüfus, ilkçağlardan itibaren akademisyen ve siyasetçilerin üzerinde tartıştıkları bir konudur. İnsanoğlu, içinde bulunduğu şartları ve imkânları dikkate alarak nüfusun artmasının yaşamı üzerinde nasıl bir etkisi olacağını hesaplamaya çalışmıştır. Gıda-nüfus dengesini kurmak için kimi zaman yaşlı ve hastaları kaderine terk edilebilmiştir(Başar, 2013). Eski Yunan’da, Sparta’da, sürekli savaşların yol açtığı insan kayıplarını dengelemek için çok sayıda ve sağlıklı genç nüfusa şiddetle ihtiyaç duyulmuş, bunun için evlenme zorunlu hale getirilmiş ve çok çocuklu babalara çeşitli imkânlar ve kolaylıklar sağlanmıştı. Yine bu çağda Eflatun

ve Aristo gibi düşünürlerin devletin askeri bakımdan güçlü sayılabilmesi için *yoğun nüfusun gereği* üzerinde durdukları görülür. Buna karşılık yönetim açısından konuya yaklaşımları nüfus artışının yaşanmaması yönündeydi(Murat, 2006). Konfüçyüs da nüfus artışına karşı olup, işgücü verimliğinin kısıtlanacağı ve insan-toprak dengesinin ikincisi aleyhine bozulmasının ölümleri beraberinde getireceği görüşlerini ortaya atmıştır(Tuncer, 1976).

Geniş bir coğrafyaya hâkim olan ve asker ihtiyacından dolayı nüfus artışına önem veren Roma İmparatorluğunda da imparatorlar askerî saiklerle nüfus artışını teşvik etmişlerdi. Çocukların beslenip yetiştirilmeleri bir kamu hizmeti sayılmıştı. İmparator Augustus tarafından kısırlar ve bekârlar aleyhine kanunlar çıkartılmış ve miras sistemi evli olan aile bireylerini koruyacak biçimde oluşturulmuştu(Murat, 2006).

Ortaçağda da nüfus artışının olumlu sonuçları olacağı yönünde bir eğilim vardır. IV. Henry, “*kral ve prenslerin kudret ve zenginliğinin tebaasının çokluğu ve bolluğuna dayandığını*” söylemiştir. Bu görüşe paralel olarak Jean Bodin, kalabalık nüfusun düzen ve istikrar yaratacağını öne sürmüştür(Özoğuz, 1972-1973). İslam dünyasında ise İbn Haldun, nüfus yoğunluğunun iş bölümüne imkân sağlayacağından gelir düzeyinin artacağını, siyasal ve askeri açıdan da faydalı olacağını savunmuştur(Tuncer, 1976).

15. yüzyıldan itibaren nüfus algısı farklı bir boyut kazanmaya başladı. Nüfus teorileri ortaya çıktı. Daha önceleri nüfusa bakış pratik anlamda askeri ve ekonomik kaygılarla bağlantılı olarak yorumlansa da ilk defa merkantilistler tarafından nüfus-ekonomi ilişkisi teorik boyutlarda ortaya konulmuştur. Merkantilistler nüfus artışını savunmuşlardır. Devletin gücüyle nüfusun doğru orantılı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Dışa göçü yasaklamış, dıştan göçü ise iş gücü olarak telakki ettikleri için kabul etmişlerdi. Devlet, ordu ve hazine olarak algılandığında yüksek nüfus nicelik açısından büyük bir orduya işaret edecekti. Yine nüfus fazlalığı üretimi arttıracığından hem dış satım hem de vergi mükelleflerinin artması hazineye gelir olarak yansiyacaktı. Merkantilistlerin öne sürdüğü bir diğer görüş de ücret ve nüfus arasındaki ilişkidir. İşçilerin yüksek ücret almaları halinde doğum oranlarının düşeceği, bunu engellemek için de düşük ücret politikasını benimsemişlerdir(Kaya ve Yalçınkaya, 2014; Şahin, 2010). Merkantilistlerin yanında servetin kaynağını üretim sürecinde arayan fizyokratlar da tarımsal üretimi olumsuz etkilemediği sürece nüfus artışına karşı çıkmıyorlardı(Tuncer, 1976).

Nüfus teorilerinden birisi de Klasik Okul Mensubu olarak adlandırılan ve Thomas Robert Malthus, Adam Smith, David Ricardo ve John Stuart Mill tarafından

savunulan görüştür. Öncelikle Malthus, nüfus artışıyla gıda artışı arasındaki denge­sizliğin zamanla gıda yetersizliği gibi zararlı sonuçlar doğuracağını öne sürmüş­tür. Çözüm olarak doğumlarda sınırlama getirilmesi veya uzun süreli bekârlık se­çeneklerini sunmuştur. Malthus'un haricindeki klasik teoriyi savunanlar kapitalist düzenin olgunluğa ulaşmasıyla ekonominin durgunlaşmasında en fazla etkiyi ar­tan nüfusun oynayacağını ileri sürmüşlerdi. Bazı Klasikçiler ise müdahaleye ge­rek kalmaksızın sorunların kendiliğinden çözüleceğini söylemişlerdi(Tuncer, 1976; Kaya ve Yalçınkaya, 2014).

Askerî, siyasi ve ekonomik gerekçelerin yanında nüfusa dinî referanslar üze­rinden de bakılmıştır. Zerdüşter, ağaç dikmek, tarla sürmek ve çocuk sahibi ol­manın kutsallığına inanıyorlardı. Eski Hint'te, Manu Kanunları'nda, kadınların dünyaya çocuk getirmek için yaratıldıklarını, "*bir oğul sahibi olmanın babayı ce­hennemden kurtarmaya yeteceği*" yazılıydı. Musevilerde kısırlığı, talihin kadın­lara musallat edebileceği bir zillet olarak tanımlıyordu. İncil ise çoğalıp, azı dol­durmayı emrediyordu. İslamiyet de "*servet ve çocukları bu dünyadaki yaşantının ziyneti*" olarak tanımlıyordu(Murat, 2006; Özoğuz, 1972-1973).

2. Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Osmanlı'da İmarın Ögesi Olarak Nüfus

Bizans sınırında bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanoğulları, gaza faali­yetlerinin etkisiyle diğer Türkmen beyliklerinden insanları kendine çekmiştir. Bu nüfus aktarımı/artışına bir de ele geçirilen topraklarda yaşayan ahalinin eklenmesiyle 1330'lu yıllarda Osmanlı Beyliği'nin nüfusu 25 bine kadar yükselir(Koç, 1999).

Osmanlılar için nüfus, yalnızca gaza faaliyetlerini yapacak savaşçı anlamına gel­miyordu. Özellikle Rumeli'ye geçişle birlikte "kolonizatör Türk dervişlerin"(Barkan, 1942) etrafında ortaya çıkan yeni yerleşim birimlerinin oluşturulup, bakir toprak­ların şenlendirilmesi nüfus aktarımıyla gerçekleşiyordu(Halaçoğlu, 1999). Öyle ki sürgün ve gönüllülük esasıyla gerçekleşen bu nüfus hareketi Osmanlılar tarafından *imar* faaliyetlerinin ön koşulu olarak görülmüştür. Yani nüfus aktarmak, aktarılan nüfus sayesinde fethedilen toprağı üretim sahası haline getirmek ve güvenliği sağ­lamak için önem taşıyordu(İnalçık, 2005). Böylece şenlendirme nihai boyutuyla devlete yeni vergi geliri anlamı taşıyordu(Tekeli, 2013). Devlet kurmuş olduğu bu sistemin bozulmasına karşı tedbirler almıştır. Şöyle ki Osmanlı düzeninde bir bi­rimdeki nüfusun azalması tehlike olarak görülmüştür. Bu nedenle reayanın çiftini terk etmesine karşı yasaklayıcı hükümler mevcuttur. Buna karşılık nüfus fazlalığı konusunda bir düzenleme olarak ancak sürgünler dikkate alınabilir. Bu sürgünlerle

bağlantılı göçler de merkezi bir güç tarafından planlı şekilde yapıldığında anlam kazanmaktadır(Tekeli, 2011).

16. yüzyılda dikkat çeken bir başka gelişme köylerde hane sayısının artması, yeni köylerin oluşması ve bekâr erkek nüfusta görülen yüksek artış hızıdır. Örneğin Bozok Sancağı'nda %100 hane artışı tespit edilmektedir. Bu sancakta görülen bekâr erkek nüfusunun artışına diğer sancaklarda da tesadüf edilmektedir. Ekonomik gelişmeler, yerleşik hayata geçiş, tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması ve siyasal istikrarın varlığı nüfus artışını tetikleyen faktörler arasında gösterilmektedir. Ortaçağ koşullarında bu derece artış aslında bir tür sorun olarak görülebilir. Çünkü tarım toplumunda bu nüfusu istihdam edebilmek için yeni tarım alanlarının açılması, dolayısıyla yeni fetihlerin gerekliliği ön plana çıkmıştır(Koç, 1999).

Sistemin bozulması etkisini tımar sisteminin gereği olarak yapılan hane sayımlarında da gösterdi. 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı devletinde tımar sisteminin bir gereği olarak yapılan nüfus sayımlarında amaç vergi ve asker toplamanın temelini oluşturmaktı. Hane birim olarak kabul edilir ve erkek nüfus dikkate alınırdı(Göyünç, 1997)¹. Ancak bu sayımlar tımar sisteminin bozulduğu, fetihlerin durduğu 17. yüzyıldan itibaren düzensiz bir şekilde yapıldı(Akbayar, 1985).

3. 19. Yüzyılda Osmanlı'da Medeniyetin Göstergesi Olarak Nüfus

15. ve 18. yüzyıllarda nüfusun artışı, üretim ve ticaretin de artması anlamına geliyordu. Bu durumun doğal sonucu, ormanların tarım arazisine dönüştürülmesi, bataklık veya tepeliklere kadar ziraatın yayılması, köylerle birlikte kentlerin büyümesi ve göç hareketlerinin artmasıdır(Braudel, 2004). Bir başka ifadeyle sanayileşme, kapitalizm ve kentleşme süreçleriyle birlikte insanlar fabrikalara ve kentlere akın etmiştir. Kentin yeni sakinleri bir arada yaşamak için kurallar oluşturmak ve gelenekler yaratmak zorundaydılar. Bu gelenek modern anlamda “toplum” denilen birlikteliği ortaya çıkartmıştır. Doğal olarak toplumun davranış ve ilkelerini inceleyen sosyoloji bilimi de bu dönemin ve sürecin ürünüdür(Tuna, 2012; Ün-saldı, 2012; Freyer, 2012).

Tüm bu nüfus hareketleri ve değişimlerinin sonucu olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin nüfuslarını tam olarak tespit etmek amacıyla harekete geçtikleri görülmektedir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise nüfus hakkında çalışmalar artmıştır. Yani 19. yüzyıl “*demografi çağı*”dır. Devletler nüfuslarını tam olarak tespit etmenin çabası içindedirler. İnsanlar da sanayileşmenin getirdiği nimetlerden yararlanmak için göç etmektedirler(Tanoğlu, 1966).

Osmanlı'ya baktığımızda ise 19. yüzyıla gelindiğinde devletin idari fonksiyonları değişmeye başlamıştı. Vakıflar ve vergi muafiyeti yoluyla yaptırmış olduğu hizmetler artık bizzat devlet memurları tarafından yerine getiriliyordu. Doğal olarak devlet örgütlenmesinde reform kaçınılmazdı. 1828/29 yıllarında yapılmaya çalışılan nüfus sayımını bu doğrultuda değerlendirmek gerekir. Lütü Efendi'nin "*Pek çok usul ve adet değişti, yönetimin esası olan nüfus araştırması başkentte yürütüldü, ancak savaşın başlaması bunun imparatorluk genelinde uygulanmasına engel oldu.*" demesi nüfus sayımına verilen önemi göstermektedir(Karpat, 2003). Bununla birlikte ordunun yeniden oluşturulması ve ekonomik sıkıntılar nüfus sayımının amacını, doğrudan asker durumu ve vergi gelirlerinin tespit edilmesine odakladı. Bu nedenle Müslümanlar yaşlarına göre, gayrimüslimler de gelirlerine göre gruplandırıldılar(Şaşmaz, 1995).

1831 nüfus sayımının amacının ve aciliyetinin bilinmesine rağmen ilginç bir olay yaşanmıştı. Kütahya'da sayımı yapmakla görevli olan İzmit kadısı Hüsameddin'in tavsiyesi üzerine Sadaret Kaimakamı, padişaha sayımda nüfusun yaşa göre sınıflandırılarak kaydedilmesini teklif etmişti. Teklife göre sekiz yaşın altındaki erkekler *asgar* (en küçük), sekiz-on beş yaş arasındakiler *sagir* (küçük), on beş ile kırk yaş arasındakiler *şabb-i emred* (sakalsız), kırk- altmış yaş arasındakiler *sinn-i vusta* (orta yaş) ve altmış yaş üstündekiler *pir* (yaşlı) olarak sınıflandırılıyordu. Yeni bir düzenleme teklifine karşılık sultan II. Mahmud, sayımın dikkat ve itina gerektiren bir konu olduğuna vurgu yaparak, eski usulle yapılması talimatını vermişti. Yani nüfusu yaş gruplarına ayırmaksızın askerlik hizmetine uygun olanlarla vergi mükelleflerinin belirlenmesine yönelik sayım yapılmasını yeterli görmüştü. Müslüman erkekler askerlik amacıyla sayıldıklarından askerliğe elverişli olup olmadıkları veya askerlik çağında bulunup bulunmadığı dikkate alınarak *matluba muvafik* ve *matluba gayr-i muvafik* olarak sınıflandırılan Müslümanlara karşılık Gayrimüslimler gelirlerine göre âlâ, evsat ve edna olarak tasnif edildiler(Karpat, 2003). Bu örnek aslında Osmanlı bürokratlarının "eski köye yeni adet getirme" veya Avrupa'da yüz yıldan beri uygulanan istatistiksel nüfus sayım yöntemini kendi ülkelerinde hayata geçirme çabası olarak yorumlanabilir.

1831 nüfus sayımının ardında bir başka gelişme de nüfus teşkilatının oluşturulma çabasıdır. Yapılan nüfus sayımının sonuçlarının değerlendirilmesi için Ceride Nezareti kuruldu. Ardından eyalet ve bazı sancaklara nüfus nazırı, kazalara nüfus memuru, nahiyelere de mukayyid isimli memurlar görevlendirildi. Doğum-ölüm olaylarının gerçekleşmesinde sistemli bir şekilde kayıtların tutulması amaçlandı. Ceride-i Nüfus Nezareti kaldırılınca da taşra teşkilatı önce Tahrir-i Emlak ardından Ahz-ı Asker İdaresine bağlandı(Akbayar, 1985; Çimen, 2012).

Gerek nüfus sayımının gerçekleştirilmesi aşamasındaki tartışmalar gerekse sayım sonrasında nüfus idaresinin teşkilatlanması Osmanlı açısından bir değişimin göstergesidir. Bu değişimin en somut işaretlerinden birisi de *mamuriyet ve medeniyetin*(Baykara, 1992)² göstergesi olarak ifade edilmeye başlanan nüfusun artırılması için evliliklerin kolaylaştırılması çabalarıdır.

4. Nüfusun Arttırılmasında Geleneksel Tavır: Evlilik

4.1. Tanzimat ve Evlilik Engellerini Kaldırma Çabası

Evlilikler, modern öncesi dönemde doğrudan çocuk sahibi olmak ile bağlantılıdır. Malthus'un nüfus artışını engellemek için evliliklerin geciktirilmesini gündeme getirmesi evlilik-doğurganlık ilişkisini göstermesi bakımından anlamlıdır(Bacci, 2009).

Avrupa'da kırsal kesimde yaşayanlar ve işçi sınıfının ekonomik nedenlerle geç evlendiği tespit edilmiştir. Bunda evlenen çiftlerin ayrı bir eve çıkmak için yeterli kaynaklara sahip olmamaları etkilidir. Bununla birlikte Güney İtalya veya Endülüs'te kırsalda evlilik için büyük bir maddi yükümlülük gerekmediğinden evlenme yaşının erken olduğu görülmektedir(Bacci, 2009).

19. yüzyıl Avrupası'nda ise Petersburg-Trieste hattının batısında evlilik oranı doğuya göre düşüktür. Üstelik batıda ilk evlilik kadınlarda genelde 24, erkeklerde 26 yaşın üstünde iken doğuda evlenme yaşı kadınlar için 22, erkeklerde 24'tü. Ayrıca Batı'da hiç evlenmeyenlerin oranı %10 Doğu'da %5'ti. Batı'dan Doğu'ya doğru evlenme yaşının düşmesi veya evlenmeyen oranının artmasında sanayileşmenin etkisi olduğu düşünülebilir(Bacci, 2009).

Osmanlılarda baliğ yaşı Şeyhülislam Ebu's-suud Efendi ve Feyzullah Efendi'ye göre en erken 12'dir(Düzdağ, 1998; Şeyhülislam Feyzullah Efendi, 2009). Ancak evlilik yaşının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Evlilik yaşının yüksek olmasında evlilik esnasında yapılan masrafların etkisi vardır. Osmanlılarda evlenmeye karar verildiğinde erkek tarafı kızın ailesine namzetlik akçesi öderdi. Nikâh akdi sırasında da kıza mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel olmak üzere iki adet ödeme belirlenmekteydi.

Evlenirken kız tarafına verilen meblağlar geleneksel toplumlarda bireyin erken yaşlarda işgücü olarak kullanılması ve bir bakıma bu işgücünün kaybı karşılığıdır. Ayrıca bu ödeme Osmanlılarla sınırlı da değildir. İslamiyet'ten önce Türklerde, Hristiyan ve Musevilerde benzer uygulamalar vardır. İslam, kendisinden önce kadının satış bedeli olarak yorumlanabilecek mehr uygulamasını kaldırmamış; ancak kadının almasını emrederek, velilerine verilmesini yasaklamıştır(Ortaylı, 2000;

Ortaylı, 1980). Mehr uygulaması kadın için adeta “sosyal güvenlik” unsuru olarak düşünülmüştür(Beşirli, 2013).

Evlilik esnasında kız tarafının talepleri mehirle sınırlı kalmazdı. Örneğin Samsun’da evlilikler esnasında kız tarafının başlık, yolluk, kol bağı, kuşak ve terbiye adlarıyla erkek tarafından talep ettiği meblağlar oldukça fazlaydı. Evliliği zorlaştıran bu duruma merkezi hükümet zaman zaman müdahale ediyor, düzenlemeler yapıyordu. Naip, mütesellim ve ayanlardan da uygulamaların denetlenmesi isteniyordu(Beşirli, 2013). Yine astronomik meblağlara ulaşan düğün masraflarının önlenmesi için Tanzimat öncesinde Kayseri’de bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyon, ahaliyi maddi durumuna göre üç gruba ayırmıştı. Evlilik esnasında aileler komisyonun belirlediği üst sınırdan fazla ödeme yapamayacağı gibi *tahammüllerinin* üzerinde hediye de vermeyeceklerdi(Adıyeke, 2001).

1838 yılına gelindiğinde nüfusun bir medeniyet ölçüsü olduğuna vurgu yapılarak çocuk düşürme yasağı hatırlatılıyor(Şimşek, Eroğlu ve Dinç, 2009; Konan, 2008); ikiz veya üçüz doğumlar “tev’em” maaşıyla ödüllendirilmeye devam ediyordu(Dinç, Şimşek ve Eroğlu, 2009). Devletin nüfusu artırma politikalarını desteklemesine rağmen evliliklerde istenilen pahalı hediyeler veya masraflar üstesinden gelemediği bir sorun olarak Tanzimat’ın ilanından sonra da güncelliğini koruyordu. 1841 yılında Kocaeli’nde aşırı masraflardan dolayı evliliklerin geciktiği, bunun sonucunda da sosyal sorunların ortaya çıkmaya başladığı iddia ediliyordu. Kızların kaçarak evlenmesi ve neslin devamını sağlayacak doğurganlığın azalmasına dikkat çekiliyordu(Adıyeke, 2001).

Evliliklerin engellenmesinde kızların çoğuna babaları veya velileri emek güçlerinden istifade etmek için evlilik izni vermiyordu. Kızlar 30’unu buluyordu. Nüfus artışını engelleyen bu durum karşısında kızların veya dul kadınların istemesi halinde velilerinin izni olmaksızın da kadı kararıyla evlilikleri gerçekleştirilecekti(İpek, 2014; Benedict, 1974).

1845 Ağustos’unda Meclis-i Vâlâ konuya dair aldığı kararda evlenmedeki aşırı masrafların kaldırılması da yer alıyordu(Akyıldız, 1993). Bu karar paralelinde aynı yıl Niş İmar Meclisi’nin yaptığı görüşmelerde mehr-i müeccel miktarının âlâ sınıf için 1000 kuruşa, evsat sınıf için 600 ve edna sınıf için de 300 kuruşa çıktığından şikâyetle birincisi için 300-400, ikincisi için 150-200 ve üçüncü grup için de 75-100 kuruş arasında olması kararlaştırılmıştı. Tartışmalar sadece Niş ile sınırlı değildi. Gemlik Kazasında ileri gelenlerden biri evlendiğinde erkek tarafından dört takım “ağır” elbise ve diğer masraflar için on bin kuruş, kız tarafından da çeyiz takımına yaklaşık on bin kuruş veriliyordu. Orta sınıfa mensup bir erkek

7 bin kuruşla birlikte normalinden 4 takım elbise, kız ise yaklaşık 6 bin kuruşluk çeyiz masrafı yapıyordu. Bu masraflar gelir düzeyi daha alt seviyede bulunan bir aile için 2 takım elbise ve 3 bin kuruş, kız tarafı için de 2 bin kuruş civarındaydı. Bunlara yine binlerce kuruşu bulan yüz görümlüğü gibi gelenekselleşmiş ödemeler de eklenince düşük masrafları ailelerin belini büküyordu(Ercoşkun, 2010).

4.2. “Ferman Kâr Etmedi”: Müfettişler Taşrada

1861 yılında Sultan Abdülaziz tahta çıktığında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 30 milyon civarındaydı. Yaklaşık bir asırlık süreçte veba, kolera, tifüs gibi salgın hastalıklar savaşlarla birlikte nüfusun artışının önündeki en büyük engel olmuştu(İpek, 2013). Abdülmecid döneminde bazı teşvikler verilerek başka ülkelerden nüfus ithaline girişilmiş, ancak beklenen sonuç alınmamıştı(Gülsoy, 1996). Kırım Savaşı'nın ardından Kafkaslardan ve Kırım'dan muhacirler Osmanlı topraklarının yolunu tutmuştu. Özellikle bu göçlerle birlikte Osmanlı nüfusunda önemli bir artış görülmüştü(Saydam, 2010).

Göçmenlerin varlığına rağmen Babıali, yine de nüfusun artırılması için harekete geçmişti. Bu defa yazılı emirler göndermek yerine müfettişler görevlendirilerek sorunun çözümüne çalışacaktı(“*Archives Diplomatiques: Recueil de Diplomatie et d'Historie*”, 1864; Takvim-i Vekayi, 760). 1863 baharında Anadolu ve Rumeli'yi teftiş için görevlendirilen Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Vefik Efendi, Ali Rıza Efendi ve Subhi Bey'e verilen talimatta mamuriyet ve medeniyetin gereği olarak arzu edilen *mevadd-ı nafiadan* görülen nüfusun artırılması için evliliklerin kolaylaştırılması yönünde faaliyetlerde bulunmaları isteniyordu. Açıklamada bazı yerlerde fazla çeyiz ve başlık parası talep edildiğinden evliliklerin ertelendiği, bunun da tarım, sanayi ve ticaretin ilerlemesinde gerekli olan erkek nüfusun azalmasına sebep olduğu belirtiliyordu(BOA. A.MKT.MHM.264/82). Üstelik evlilik için yapılan masraflardan iki tarafın da zarar gördüğü tespitine yer veriliyordu. Bu masrafların yerine arazi, ev eşyası, ziraat ve zanaat aletleri hediye edilmesinin hem aileler hem de toplum adına daha faydalı olacağı fikri ortaya atılmaktaydı. Teftiş memurları masrafları azaltacakları gibi yoksulluktan dolayı evlenemeyenlerin düşük masraflarını varlıklı kişilerin karşılamasını sağlayacaklardı(BOA, İ.MMS, 26/1150).

Teftiş memuru olarak Bosna'ya giden Cevdet Paşa, evliliklerin masraflar dolayısıyla ertelendiğini gördü. Yoksul ahali arasında, sözlener kızın, kaçarak nikâh işlemleri yapıyordu. Bu esnada evin olmazsa olmaz eşyaları alınıyordu. Böylece cüzi masrafla evlilik gerçekleştiriliyordu. İstisna olarak tanımlanan bu durum üst ve orta sınıfça benimsenmemişti. Ailelerin aşırı masrafla düşüklerini yaptıkları ve

akabinde zorluk çektikleri görülüyordu. Bu durum İstanbul'dan gönderilen emirlere rağmen uygulanmaya devam ediliyordu(Erçoşkun, 2010).

Bosna'da Cevdet Paşa'nın bir başka tespiti de gençlerin birbirleriyle uzun süren âşıklık dönemi idi. Bu tarz bir ilişki Cevdet Paşa'ya ilginç gelmişti. Bir *serbestlik* olarak gördüğü konuya dair Müslüman kızların evleninceye kadar açık kıyafetlerle gezmelerinin toplumda normal karşılandığından bahsediyordu. Bazı ulemanın karşı çıkmasına rağmen toplum yasaklamaya gitmemişti. Erkekler, kızların evlerinin önüne gidip pencereden görüşür ve konuşurlardı. Bu görüşme/âşıklık esnasında elin ele değmesi nikâh kıyılmasını elzem kılar. Birbirlerini uzun süren âşıklık dönemlerinde iyi tanıyan Bosnalı gençler, mahkeme huzurunda evlenirler. Anne-babaları karşı çıksa da bu küskünlük uzun sürmez. Çünkü normal surette düğün yapanların masrafları yüksek meblağlar tutmaktaydı. Düğün yapıp kızlarını evlendirenlerin sayısı azdı. Düğün hediyeleri ve ziyafetler ailelerin üzerinde ciddi bir yük teşkil etmekteydi(Cevdet Paşa, 1991).

Hristiyan ailelerde ise kız vermede çok yüksek başlık parası alındığından kızların evlenmeleri daha zordur. Tüm bunlara rağmen varlıklı aileler kızlarının kaçarak evlenmesini onur meselesi yaptıklarından düğün yapmayı tercih ederlerdi. Dolayısıyla bu düğünler ailelerin servetlerini tükettirdi. Pahalı elbise ve aşırı masraflarla Hristiyan kızlarının yüksek başlık parası ödenerek "*satılması*"nın önüne geçilmesi için Bosna ve İsvornik despotlarına yazı yazılmıştı(Cevdet Paşa, 1991).

Cevdet Paşa, Bosna'da sadece durum tespiti ve bazı talimatlarla görevini geçiştirmemiş, bizzat gençlerin evlenmesini de organize etmiştir. Bosnalılar güzel havaları fırsat bilerek mesire yerlerine akın ediyorlardı. Kızların amaçlarından birisi âşıklarıyla sohbet edebilmektir. Cuma ve Pazartesi günleri Saraybosna'nın genç kızları şarkılar söyleyerek mesire yerlerine giderlermiş. Hep bir ağızdan şarkılar söylenmesinden amaç âşıklarına görüşme günü olduğunu hatırlamak imiş. Cevdet Paşa, vali ile birlikte kızların okudukları Boşnakça şiirleri dinlemiş, oyunlarını izlemişti. Cevdet Paşa, çalgıcılar getirtip müzikler çaldırılmış ve tatlı şeyler ikram ettirmişti. Paşa, mesire alanından dönerken büyük bir hanenin önünde kalabalıkla karşılaşmıştı. Çok geçmeden kalabalığın mesireden dönen kızlar olduğu anlaşıldı. Kızlar evin sokak kapısını ve pencerelerini açmış, şarkılar söylüyorlardı. Erkekler de sokakta dizilmişlerdi. Cevdet Paşa ve valiyi gören gençler hemen sokak kapılarını kapatıp dağıldılar. Ancak geride kalıp, evin önünde beklemeye devam eden erkeklerden birisinin üç yıldır sevdiği kızla, her gün çarşıya gidip gelirken görüştüğü öğrenilir. Cevdet Paşa iki gencin anne-babalarının da evlenmelerine engel olmalarına rağmen, "*ben emrediyorum*" diyerek evlenmelerini ister. Kısa süre sonra

evliliğe engel asıl şeyin fakirlik olduğu tespit edilir. Delikanlı kazandığı para ile üç yıldır ancak kendini bakabilmiş, bir gram dahi altın alamamıştı. Cevdet Paşa, bu defa gençlerin düğünlerini yapması için maddi destek de sağlar. Bu esnada mesire yerinden dönen Bosna Mollası eve girerek iki gencin nikâhını kıyar. Düğün yerine gelip şaşırılmış bir şekilde ne olduğunu soran kızın annesine, müfettişin emriyle düğün yapıldığı cevabı verilir, susturulur. Kadın *memnun ve müteşekkir* bir şekilde kızına ve damadına sarılır. Böylece Cevdet Paşa'nın talimatıyla gerçekleşen ilk düğün akşama kadar devam eder (Cevdet Paşa, 1991).

Bunun dışında birçok gencin düğün masrafları karşılanarak yeni nikâhlar kıyılır. Hatta mesire günleri olan cuma ve pazartesi günleri nikâh kıymak neredeyse adet haline gelir. Zamanla ebeveynler kızlarının sevdikleriyle evlenmelerine ses çıkartmamaya başlarlar. Tüm bunların yanında Cevdet Paşa evlenmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmak için yeni tedbirleri uygulamaya koyar. Evlilikte aşırı harcama yasağına uymayan nüfuz sahibi ve tüccardan ileri gelenlerin vergisi iki katına çıkartılır. Ayrıca düğünlerde pahalı elbiseler yaptırılmaması, yalnızca akrabaya ziyafet verilmesi ve akraba haricindekilere birer kahve ile şerbet verilmesine dair tavsiye kararı alınır. Hatta tavsiye ile yetinilmeyerek bizzat düğün törenlerine iştirak edilir ve sadece şerbet içilir. Bu şekilde halka örnek olunmaya çalışılır. Gidilen düğünlerde yalnızca şerbet içilerek de örnek olunmaya çalışılır. Bütün bu çabalar sonucunda düğün masrafları ancak onda bir oranında düşer (Cevdet Paşa, 1991). Bu uygulamalar kısa vadede ekonomik açıdan çok da etkili olmamakla birlikte toplumun düşüncesini olumlu etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim Cevdet Paşa'nın evliliğe yönelik tedbirleri ve uygulamaları Bosna'da "*Hünkâr, Müfettiş efendiye emir vermiş ve buyurmuş ki paranın gittiğine bakma. Altınları su gibi akıt. Kızları tezvic et. Tâ ki gazi yiğitler ve yeşilli askerler doğursunlar*" sözleriyle kişiden kişiye aktarılmıştır (Cevdet Paşa, 1991).

Cevdet Paşa'nın bu uygulamalarından sonra Subhi Bey'in Selanik'teki uygulamalarına baktığımızda; Subhi Bey Selanik'te yaptığı inceleme sonucunda evlilik masraflarının şer' en ve aklen israf derecesine vardığını söylüyordu. Bu konuda herhangi bir kısıtlama getirilmemiş olması büyük masrafların yapılmasını sözde gelenek haline getirmişti. Bu uygulamalar nüfus artışının önündeki en büyük engel olarak görülüyordu. Gayrimeşru ilan edilmesine rağmen sosyal boyutları dikkate alındığında kaldırılması mümkün gözükmeyen düğün masrafları hakkında ahalinin ileri gelenleriyle görüşmeler yapılmış ve ardından konu Selanik Meclis-i Kebir'inde müzakere edilmişti. Meclisteki müzakereler sonucunda oybirliğiyle karar alınarak ahali, ailelerin "*derece-i haysiyet ve kudretlerine*" göre beş sınıfa ayrılmıştı. Her sınıf kendisi için belirlenen üst limitten fazla harcama yapmayacak, kız

tarafı da böyle bir talepte bulunamayacaktı. Düğünlerde mücevher ve sair ev eşyası getireceklere engel olunmayacaktı. Bununla birlikte birinci sınıf için mehr-i muaccel 10 bin, çeyiz bahası 20 bin ve nikâh 2.500 kuruştan toplam 32.500 kuruşu geçmeyecekti. İkinci sınıfın toplam masrafı 19.500, üçüncüsünün 12.500, dördüncüsünün 2.300, beşincisinin de 1.900 kuruş olacaktı. Selanik Meclisinin almış olduğu bu kararın, teftiş mahallerinin tümünde uygulanması için Subhi Bey, yöneticilere yazı göndermişti(BOA. İ.D). 517/35201; BOA. İ.DH.509/34625; Takvim-i Vekayi, No: 732; Tural, 2007).

Yanya'da ise yeni bir komisyon oluşturularak Selanik Meclisinin almış olduğu karara paralel uygulamanın yürürlüğe girmesi sağlanmıştı. Yanya'daki komisyon da ahaliyi beş gruba ayırmış ve evliliklerde yapılacak masrafların üst limitlerini belirlemişti. Aksi takdirde ahalinin çoğunun malını mülkünü satarak düğün yapmalarının daha büyük sorunlara yol açabileceği, kısıtlamanın gerekçesi olarak ifade edilmişti(Adıyeye,2001).

Anadolu'da teftiş memuru olarak görevlendirilen Ahmed Vefik Efendi'nin tespitlerine göre İzmit Sancağı'nda baba, kızına talip olanlar arasından kim fazla para verirse kızını onunla evlendiriyordu. Hatta bu süreçte naipler de "söyletme" adıyla 700 kuruşa kadar para alıyorlardı. Bu parayı ödemek için de aileler faizle borç alıyorlardı. Vefik Efendi, nikâh harcı haricinde bir şey alınmaması için Babıali'nin genelde yayınlanmasını istiyordu(Ercoşkun, 2010).

Canik Sancağını teftiş eden Ali Rıza Efendi de, kızların peder ve velilerinin başlık akçesi almadıkça kızlarını vermediğini; 15 yaşından 40'ına kadar kızların evlenemediğini rapor ediyordu. Pek çok aile düğün masraflarını karşılamak için tefecilerden borç almak zorunda kalmıştı. Çoğu masraf da aslında israfı gidiyordu. Yapılan nasihat ve teşviklerle masraflar kısmen azaltılmıştı(BOA. İ.DH. 512/34845).

Rıza Efendi Samsun'dan Amasya'ya giderken yolu üzerinde bulunan Kavak Kazasına uğradığında kaza yöneticileri ve halkla görüşmüştür. Bu görüşmede ön plana çıkan konu evliliklerin kolaylaştırılmasıdır. Birkaç gün sonra Amasya'dan dönüşünde 12 nikâhın kıyıldığı haberini alan Rıza Efendi durumdan memnuniyet duymuştu. Üstelik çok geçmeden bu sayıya 25 nikâhın daha kıyıldığı müjdesi eklenmişti(BOA, İ.DH. 512/34878).

Canik'e bağlı Bafra kazasında da kaza müdürü Ali Şükrü Bey'in çalışmaları neticesinde Mardar köyünde Ahmed pehlivan ile aynı köyden Seferoğlu Ahmed'in kerimesinin nikâhlarının tarafların rızasıyla mecliste kıyıldığı haberi Müfettiş Ali Rıza Efendi'ye bildirilir. Ali Şükrü Bey konu hakkında köy muhtarlarına da tembihlerde bulunmuştur(BOA, İ.DH. 512/34878).

Kazalardan gelen jurnallere göre 1.200'den fazla bekâr kız evlendirilmişti. Bu süreçte Çarşamba Kazasında 22; Ermiye Kazası köylerinde 21; Ayvacık'ta 1 ve Maden-i Kabı kazasında 102 nikâh kıyılmıştı(BOA. İ.DH. 512/34845).Bu sayı Ali Rıza Efendi için yeterli görülmemiştir. Kız tarafının evlilik esnasında talep ettiği başlık parası ve sair hediyeelerin azaltılmasına dair kazalara gönderilen emirlerin ahali üzerinde etkisini istenilen oranda göstermediğini düşünen Ali Rıza Efendi bizzat harekete geçmiştir. Ahalinin ileri gelenleri başta olmak üzere insanlara nasihatlerde bulunmuştur. Evlilikler sonucunda ortaya çıkacak nüfus artışının her alanda gelişmenin temeli olduğu vurgulanmıştır. Üstelik Canik Sancağının Asakir-i Bahriye'ye bağlı olmasından dolayı nüfus artışının ordunun da güçlenmesi anlamına geleceği argümanlarını kullanarak ahaliyi ikna etmeye çalışmıştır(BOA. İ.DH. 511/34787). Ekim 1863'te evlilik konusunda ailelerin halen sorun çıkartmakta olmalarına rağmen 1.500 nikâhın kıyıldığı rapor edilmişti(BOA. A.MKT.MHM 279/38).

Ali Rıza Efendi, Giresun Sancağı'ndan merkeze gönderdiği raporunda Canik Sancağı'ndaki bir yıllık çalışması sonrasında 10 bine yakın kişinin evlendirildiğini bildiriyordu. Giresun Sancağı'nda da bu tür çalışmalara başlamış, ahaliyle görüşmüştü. Ahaliye başlık parası ve sair masrafların kısıtlanmasının faydalarını anlatmış, padişahın bu konudaki talimatını açıklamıştı. Ahali, Rıza Efendi'nin anlattıklarının faydalı olacağına kanaat getirdiği halde tereddüt ediyordu. Bu tereddütleri bertaraf etmek için ahaliye evlenmenin kolaylaştırılmasıyla hâsıl olacak faydalar tek tek açıklanmıştı. Buna göre öncelikle nüfus artacaktı. İkincisi ırz ve namusun korunmasına faydası olacaktı. Sonuncusu da evlilikteki yüksek masrafları karşılamak isteyenler bundan böyle borç batağına düşmeyecekti. Borç batağına düşen ahali emlak ve akarını satıp memleketi terk edip gitmek zorunda kalıyordu. Bu türden göçler de önlenmiş olacaktı. Rıza Efendi'nin konuşmaları halkı ikna etmişti. Tirebolu ve Karahisar yolunun incelenmesi için giden Rıza Efendi, güzergâh üzerinde bulunan köylerde de ahaliye yine evliliklerin önüne yüksek masraflarla engel çıkartılmamasına dair padişahın isteğini bildirdi. Bölge, Asakir-i Bahriye'ye bağlı olduğundan ordunun asker ihtiyacı olan erlerin evlilikler neticesinde ortaya çıkacağını, böylece güçlü bir orduya kavuşulmuş olacağını ahaliye anlattı. Henüz 15-20 gün geçmişti ki Giresun'da Cuma ve Pazartesileri düğünler organize edilmeye başlandı. Keşap Kazası'nda 19 günde 229 nikâh kıyıldı(BOA. MKT.MHM. 306/88).

Sonuç

İlkçağlardan itibaren devletler askerî, ekonomik, dini ve siyasi nedenlerden ötürü nüfusları üzerinde politika üretmişlerdir. Nüfus artışının yararlı olacağına karşılık toplumun aşırı nüfusun zararını göreceğini savunanlar olmuştur. Nüfus üzerindeki tartışmalar özellikle 15. yüzyıldan itibaren teorik çerçeveye oturtulmaya başlanmıştır.

Osmanlılar açısından nüfus asker kaynağı, üretim/vergi fonksiyonlarını yerine getiren güç ve aynı zamanda imarın bir ögesidir. Bu nedenledir ki iskân edilmiş olan reyanın toprağı terk etmesi yasaktır. Aksi takdirde sistemin bozulması kaçınılmazdır. Ancak şu da bir gerçektir ki Osmanlılarda fetihlerin durması ve bir bölgede nüfus birikmesi de olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde klasik düzen bozulmuş, bürokratik devlet oluşmaya başlamıştı. Artık devlet halka hizmeti bizzat kendisi yapacak vergisini alacaktı. Bu durum *Batılılaşma/Medenileşmenin* bir tezahürüdür. Tam da bu aşamalarda Avrupa'da tartışılan nüfus artışının güçlü devlet yaratacağı fikri Osmanlılarda da kısmen karşılığını bulur. 19. yüzyılda Osmanlı yöneticileri nüfus artışını medeniyetin bir gereği olarak ifade etmeye başlarlar. Evliliklerin önündeki engellerin kaldırılmasıyla doğacak erkek çocuklar sanayi, ticaret, tarım ve askerî yönden devletin gücüne güç katacaktır. Evlilikler sayesinde ailelerin soyu devam edecek, toplumun ırz ve namusu korunacaktır. Bunları gerçekleştirmek için taşrada yönetici ve ileri gelenlere emirler gönderilir. Ancak beklenen sonuç alınmayınca Abdülaziz döneminde Tanzimat'ın gereklerini hayata geçirmek için eyaletlere gönderilen müfettişlere bu konuya dikkat etmeleri bildirilir. Müfettişler de 1863-1864 yıllarında gerçekleştirdikleri teftiş esnasında evlilik masraflarını sınırlandırarak veya ortadan kaldırarak binlerce kişinin evlenmesini sağlarlar. Bu şekilde bürokratik mekanizması genişlemeye başlayan devlet toplumsal mekanizmayı klasik döneme nazaran daha çok organize etmeye başlar.

Kaynakça:

Arşiv:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.DH)

Yayınlanmış Arşiv Belgesi:

Archives Diplomatiques: Recueil de Diplomatie et d'Historie, c.IV, Paris 1864.

Sürelî Yayın:

Takvim-i Vekayi

Kitap ve Makaleler.

Adıyeye, Nuri, (2001). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Dönemi Evlilikleri”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed: Kemal Çiçek, Haarlem- Ankara, s. 121-129.

Akbayar, Nuri, (1985). “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Nüfusu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, s. 1238-1248.

Akyıldız, Ali, (1993). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul.

Bacci, Massimo Livi, (2009). *Avrupa’da Nüfus Hareketleri*, Çev: M. Timuçin Binner, İstanbul.

Barkan, Ömer Lütfi, (1942). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, s. 279-304.

Başar, Emel, (2013). *Demografiye Giriş*, Ankara.

Baykara, Tuncer, (1992). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir.

Benedict, Peter, (1974). “Hukuk Reformu Açısından Başlık Parası ve Mehr”, *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Ed: Ahmet Güriz- Peter Benedict, Ankara, s. 1-39.

Beşirli, Mehmet, (2013). “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Samsun’da Evlilik Kurumu”, *Samsun Araştırmaları “Mimari ve Kültürel Miras, Efsane, Dil, Sanat, Edebiyat ve Siyaset”*, III. Kitap, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, Samsun, s. 277-294.

- Braudel, Fernand, (2004). *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir*, 21-39, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara.
- Çimen, Ali, (2012) “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, s. 183-216.
- Dinç, Güven, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, (2009). “Osmanlı İmparatorluğunda Tev’em Maaşı”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, s. 77- 100.
- Düzdağ, Ertuğrul, (1998). *Şeyhülislam Ebussü’ûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul.
- Ercoskun, Tülay, (2010). *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Freyer, Hans, (2012). *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, çev ve ekler: Tahir Çağatay, Haz: M.RamiAyas, İstanbul.
- Göyünç, Nejat, (1997). “Hane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.15, s.552-3.
- Gülsoy, Ufuk, (1996). “Osmanlı Topraklarına Avrupa’dan Muhacir İskânı (1856-1859)”, *İlmî Araştırmalar*, S.3, İstanbul, s. 51-65.
- Halaçoğlu, Yusuf, (1999). “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, c.4, Editör: Güler Eren, Ankara, s. 581-586.
- İnalcık, Halil, (2005). “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğütten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der: Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara, s.443-472.
- İpek, Nedim, (2014). “II. Abdülhamid Devri Nüfus Politikası (1876-1908)”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, Selanik 20-21 Şubat.
- İpek, Nedim, (2013). “Sultan Abdülaziz Dönemi Nüfus Politikası”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, Ankara 12-13 Aralık.
- Karpat, Kemal H., (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul.
- Koç, Yunus, (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, c.4, Editör: Güler Eren, Ankara, s.535-550.
- Konan, Belkıs, “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.57, 2008, s. 319-335.

- Murat, Sedat, *Düinden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*, İstanbul 2006.
- Ortaylı, İlber, (1980). "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, S. I, İstanbul, s. 33-40.
- Ortaylı, İlber, (2000). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul.
- Özoğuz, Kayıhan, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalara Toplu Bir Bakış", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXXII/1-4, İstanbul 1972-1973, s. 43-65.
- Saydam, Abdullah, (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara.
- Şahin, Salih, (2010). *Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*, Ankara.
- Şaşmaz, Musa, (1995). "The Ottoman Censuses and the Registration Systems in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *OTAM*, S.6, s. 289-305.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, (2009). *Fetâvâ-yı Feyziye*, Haz: Süleyman Kaya, İstanbul.
- Şimşek, Fatma, Haldun Eroğlu, Güven Dinç, (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, s. 593-609.
- Tanoğlu, Ali, (1966). *Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme*, c.1, Baha Matbaası, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, (2011). *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, (2013). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, İstanbul.
- Tuna, Muammer, (2012). "Sosyolojinin Ortaya Çıkış Koşulları", *Sosyolojiye Giriş Sosyolojinin Temel Tartışmaları*, Ed: Muammer Tuna, Ankara, s. 10-18.
- Tuncer, Baran, (1976). *Ekonomik Gelişme ve Nüfus*, Ankara.
- Tural, Erkan, (2007). "Rumeli Taşrası Teftiş Raporu, 1860'larda Osmanlı Maliyesi ve Emperyalist Âdab", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 16/1, Ocak, s. 101-124.
- Ünsaldı, Levent, (2012). *Sosyoloji Tarihi*, Ankara.

*****

Ek:

Müfettiş Ali Rıza Efendi'nin Teşvikiyle Canik Sancağı'nda Evlenenlerin Listesi

(Kaynak: *BOA.İ.DH.512/34878*)

Evlenen kız	Kızın köyü/mahallesi	Evlenen erkek	Erkeğin köyü/mahallesi	Kızın Yaşı
Fatma bint-i Süleyman	Büyükoyumca	Osman bin Ömer	Büyükoyumca	22
Mevlüde bint-i Ömer	Büyükoyumca	Ali bin Ali	Büyükoyumca	18
Menekşe bint-i Salih	Karasamsun	Abdulkadir bin Yusuf	Karasamsun	17
Hanife bint-i Mehmed	Koymat	Mustafa bin Ömer	Sadibey Mah.	20
Alime bint-i Molla Mehmed	Kadamut karyesi	Mehmed bin Halil	Kadamut	18
Ayşe bint-i Ahmed	Gürçam	Ali bin Mehmed	Gürçam	18
Emine bint-i Mehmed	Gürçam	İsmail bin Mehmed	Gürçam	16
Şerife bint-i Ahmed	Kadamut	Hüseyin bin Abdulkadir	Kadamut	15
Kezban bint-i Mehmed	Balaç	Osman bin Mehmed	Balaç	18
Fatma bint-i Hüseyin	Kadamut	Mustafa bin Numan	Kadamut	18
Hava bint-i Hasan	Kadamut	Salih bin Hüseyin	Kadamut	15
Dudu bint-i Halil	Balaç	Ali bin Halil	Balaç	15
Hava bint-i Hüseyin	Kadamut	Osman bin Mehmed	Kadamut	15
Hadice bint-i Mustafa	Kadamut	İbrahim bin Ahmed	Kadamut	18
Hadice bint-i Mehmed	Kadamut	Ali bin Ömer	Kadamut	15
Hanife bint-i Hasan	Kadamut	İbrahim bin Mehmed	Kadamut	15
Zarife bint-i Mehmed	Kadamut	Mustafa bin Hasan	Kadamut	18
Hadice bint Halil	Kadamut	Abbasi bin Hasan	Kadamut	16
Emine bint-i Hüseyin	Kadamut	Halil bin Hüseyin	Kadamut	19
Fatma bint-i Halil	Kadamut	Hasan bin Ahmed	Kadamut	18
Necibe bint-i Salih	Koymat	Veli bin Abdülkerim	Özkör	20
Hanife bint-i Mehmed	Sarıyusuf	Receb bin Hasan	Kolaca	15
Fatma bint-i İbrahim	Afanlı	Kahramanoğlu Kahraman	Güllük	17
Hanife bint-i Hüseyin	Ahulu	Osman bin Hasan	Ahulu	18
Dudu bint-i Hasan	Çarşamba-Ustaca	Molla Osman bin Ahmed	Çarşamba- Namazlı	23
Zarife bint-i Mustafa	Ulubikar	Ahmed bin Mustafa	Köseli	18
Emine bint-i Mehmed	Ulubikar	Hüseyin bin Mehmed	Balaç	21
Emine bint-i Hüseyin	Akalan	Mehmed bin Ali	Ulubikar	18
Emine bint-i Ali	Ulubikar	Osman bin Hüseyin	Akalan	16
Hadice bint-i Mustafa	Ulubikar	Halil bin Hüseyin	Ulubikar	16
Ayşe bint-i Halil	Kadı(köy)	Ebubekir bin Feyzullah	Ulubikar	22
Ünzile bint-i Feyzullah	Kadı(köy)	Hüseyin bin Halil	Kadı(köy)	20
Hanife bint-i Ahmed	Mamahos	İmam Mehmed Efendi	Mamahos	16
İlmiye bint-i Hasan	Balaç	Ömer bin Mustafa	Balaç	15
Fatma bint-i Hüseyin	Balaç	Hasan bin Hasan	Balaç	15
Emine bint-i Selim	Kadamut	Hurşid bin Seydi	Kadamut	15
Hadice bint-i Halil	Kadamut	Arif bin Süleyman	Kadamut	18
Hadice bint-i Mustafa	Koymat	Osman bin Mustafa	Koymat	20
Fatma bint-i Mustafa	Koymat	Ebubekir bin Hüseyin	Koymat	25
Fatma bint-i Said	Alanos	Halil bin Mehmed	Balaç	16
İlmiye bint-i Mehmed	Koymat	Mustafa bin Mustafa	Koymat	17
Fatma bint-i Mehmed	Balaç	İlyas bin Mehmed	Balaç	15

Zeyneb bint-i Ömer	Koymat	Ahmed bin Ali	Hançerli	20
Hanife bint-i Halil	Alanos	Ali bin Reşid	Alanos	20
Kezban bint-i Mehmed	Alanos	Hacı Hüseyin bin Hasan	Hançerli	22
Hanife bint-i Yakub	Balaç	İbrahim bin Halil	Çobanlı	20
Fatma bint-i Halil	Alanos	İbrahim Bayram bin Hasan	Alanos	17
Şerife bint-i Mehmed	Alanos	Mustafa oğlu Ahmed	Alanos	25
Ayşe bint-i Hasan	Alanos	Ahmed bin İsmail	Alanos	16
Hanife bint-i Mehmed	Alanos	Bilal bin Mehmed	Sadibey Mah.	16
Şerife bint-i Osman	Oyumca	Mustafa bin Hasan	Alanos	18
Döne bint-i Osman	Oyumca	Halil bin Mustafa	Oyumca	17
Gülsün bint-i Ebubekir	Çivril	Ahmed bin Mehmed	Çivril	18
Alime bint-i Mehmed	Çivril	Bekiroğlu Yusuf	Çivril	17
Kezban bint-i Hasan	Çivril	İsmail bin Halil	Çivril	18
Alime bint-i Hüseyin	Karaoyumca	Hüseyin bin Ahmed	Mamahos	20
Emine bint-i Salih	Karaoyumca	Halil bin Mehmed	Karaoyumca	16
Hanife bint-i Hasan	Mamahos	Osman bin Ahmed	Mamahos	16
Dudu bint-i Ahmed	Mamahos	Mehmed bin Mehmed	Mamahos	18
Fatma bint-i Muti	Mamahos	Hüseyin bin Ömer	Mamahos	18
Fatma bint-i Ali	Alanos	Hüseyin bin Hasan	Sadibey Mah	16
Hanife bint-i Feyzullah	Kamlos	Mustafa bin İbrahim	Kamlos	18
Hava bint-i Mustafa	Kamlos	Ahmed bin Ahmed	Kamlos	20
Hadice bint-i Osman	Kamlos	Emin bin Osman	Kamlos	18
Fatma bint-i İbrahim	Kamlos	Halil bin Mehmed	Ahulu	18
Mevlüde bint-i Hasan	Kamlos	İsmail bin Mustafa	Kamlos	18
Ayşe bint-i Osman	Kamlos	Osman bin Süleyman	Kamlos	18
Mevlüde bint-i Ali	Kamlos	Hasan bin Emrullah	Çobanlı	18
Hadice bint-i İbrahim	Kamlos	Ömer oğlu Yakub	Kamlos	18
Fatma bint-i Hasan	Kamlos	Ahmed bin Mehmed	Kamlos	18
Zarife bint-i Hüseyin	Çivril	Salih bin Hasan	Çivril	17
Zarife bint-i Hasan	Karaoyumca	Molla Mehmed bin Yusuf	Karaoyumca	16
Kezban bint-i Ömer	Karaoyumca	İbrahim bin Mehmed	Karaoyumca	18

(Endnotes)

1 Osmanlı'da nüfus ve vergi birimi olan hane Ömer Lutfi Barkan tarafından 5 kişi olarak kabul edilmekle birlikte 3 ile 8 arasında farklı yüzyıllarda farklı rakamlar verilmektedir. 19. yüzyılda Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçmen hanelerinde ortalama nüfus 4.11-4.17 arasında rakam elde edilmiştir. Devlet adamları ise hesaplarında 3 veya 5 rakamını kullanmışlardır. Anlaşılan o ki Osmanlı ailesinde sabit bir nüfus sayısı yerine şehrine ve zamanına göre değişkenlik göstermektedir(Göyünç, 1997).

2 Medeniyet, 19. yüzyılda Osmanlı aydını ve yöneticileri için devletin geri kalmışlığını, içinde bulunduğu sıkıntıları bertaraf edecek sihirli kelimedir. Dünyaya hükmeden İngiltere ve Fransa'nın gücünün ulaştığı seviyedir medeniyet(Baykara, 1992).